

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ**

**Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
факультету № 6**

Текст лекції

**навчальної дисципліни ««Напрями розвитку науки судової
експертології» освітньої програми третього (доктора філософії)
освітньо-наукового рівня вищої освіти**

**081 Право
(правозастосування)**

За темою 1

Етапи формування теорії судових експертиз

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.10.2023 № 9

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 18.10.2023 № 9

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29.10.2023 № 9

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 ХНУВС (протокол № 9 від 16.10.2023 року)

Розробники:

Завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ д.ю.н., професор Щербаковський М. Г.

Рецензенти:

Професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, д.ю.н., професор Степанюк Р. Л.

Вчений секретар секретаріату вченої ради Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка к. ю. н., професор Коваленко В.В.

План

1. Емпіричні передумови виникнення та розвитку судової експертизи
2. Формування теоретичних та прикладних основ окремих родів та видів судових експертиз
3. Зародження та формування судової експертології

Література:

1. Експертизи у судочинстві України: посібник / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 504 с. [URL: https://lira-k.com.ua/preview/12767.pdf](https://lira-k.com.ua/preview/12767.pdf)
2. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій. К., 2007.
3. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.
[URL:http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6020/Provedennia%20ta%20vykorystannia%20sudovykh%20ekspertyz%20u%20kryminalnomu%20provadzhenni_monohrafiia_M%20H%20Shcherbakovskyi_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y](http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6020/Provedennia%20ta%20vykorystannia%20sudovykh%20ekspertyz%20u%20kryminalnomu%20provadzhenni_monohrafiia_M%20H%20Shcherbakovskyi_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y)

1. Емпіричні передумови виникнення та розвитку судової експертизи

Звернення правосуддя до допомоги обізнаних осіб, фахівців у тій чи іншій галузі знань відзначається в історії досить давно. За літературними даними, ще за часів візантійського імператора Юстиніана (V—VI ст.) у законодавстві знаходило відображення дослідження почерку в судових цілях. Також до давнини належить застосування медичних знань на користь правосуддя. У працях Гіппократа (бл. 460-370 рр. До н. Е.) Розглядалися питання дослідження пошкоджень на тілі, життєздатності немовлят при дослідженні трупів та ін.

У Росії лікарські огляди проводилися епізодично у XVI-XVII ст. Військовим статутом Петра I (1716 р.) було наказано залучати лікарів для дослідження пошкоджень на одязі та тілі потерпілого. За необхідності дослідження рукописних документів потрібно було звертатись до дяків і

подьячим. Так було в Москві на початку XVII в. з'явилися звані підмітні грамоти, написані нібито від імені царевича Дмитра. Дякам було наказано почерки, яким вони були написані, щоб спробувати встановити авторів цих листів. Пізніше, у Зводі законів Російської імперії 1857 р., вказувалося, що розгляд та звірення почерків має проводитися за призначенням суду обізнаними в тією мовою, якою написані і підписані документи, що злічуються. Таке дослідження доручалося секретарям присутніх місць, вчителям чистописання чи іншим викладачам.

Дослідження документів, що регулюють передусім майнові відносини, — векселів, заповітів тощо, також вимагало залучення фахівців виявлення як самого факту підробки та її способу, і фальсифікації документа. Подібні дослідження у XVI-XVII ст. доручали аптекарям та фармацевтам, оскільки необхідно було виявляти сліди застосованих для зміни записів у документах речовин, їх витравлення та подальшої дописки.

Зростаюча потреба в експертних дослідженнях зумовила появу установ, у яких виконувались експертизи. Першими експертними установами в Росії були Аптекарський наказ та так звана Іванівська площа (головна нотаріальна контора Російської держави), що виникли в першій половині XVII ст., в яких досліджувалися спірні документи. Доручення аптекарям досліджень документів було

обумовлено тим, що у XVI-XVII ст. для дослідження документів використовувалися хімічні методи. Потреба таких експертизах зростала, а рівень їх виробництва був невисоким, і на початку XIX ст. у Росії створили лікарські управи (зокрема, у Москві — Медична контора, у Санкт-Петербурзі — Фізикат), яким було зобов'язано займатися такого роду дослідженнями. Проте, як показала практика, ефективність цих експертиз була дуже низька, оскільки в управах не було ні відповідних фахівців, ні навіть примітивних лабораторій. Стала очевидною

необхідність звернення для виробництва експертиз до осіб, які мають досить глибокі знання у тих чи інших галузях наук.

До проведення досліджень на користь правосуддя у Росії почали залучати академіків. Першим історія Росії установою, у якому почала формуватися судова експертиза, стала Санкт-Петербурзька академія наук.

Спочатку судово-експертна діяльність Академії наук обмежувалася питаннями медицини, але незабаром потреби в аналізі документів та речовин породили необхідність виконання судово-хімічних досліджень. Велике число провів особисто М. У. Ломоносов. в тому числі вибухові речовини та предмети зі слідами вибуху.

Найактивніше розвивалося хімічне дослідження документів. Дослідження, які проводили академіки-хіміки Ю. Ф. Фріцше та Н. Н. Зініним, по праву повинні вважатися основою для подальшого розвитку дійсно наукових методів криміналістичної експертизи документів¹.

Академія наук як сама проводила судово-експертні дослідження, а й сприяла установам, яким це ставилося в обов'язки. Насамперед це стосувалося допомоги Медичній раді Міністерства внутрішніх справ, яка була вищою судово-експертною інстанцією. Членами цієї Ради були багато видатних учених-академіків: Н. Н. Бекетов, Ст М. Бехтерев, І. П. Павлов, Д. І. Менделєєв та ін.

Надавалася допомога Мануфактурній раді Міністерства фінансів, яка давала висновки на прохання слідчих та судових органів, Експедиції заготівлі державних паперів, де проводилися дослідження у справах про підроблені грошові знаки, монети та цінні папери.

На процес судочинства у Росії розвиток судових експертиз значний вплив справила судова реформа 1864 р. Реформа, у результаті регламентований процес попереднього розслідування, отримання та фіксації доказів, зумовила необхідність ширшого використання наукових знань під час розгляду кримінальних і цивільних справ.

Статут Кримінального судочинства наступним чином (ст. 112, 325) визначав положення експертизи: «Експерти повинні запрошуватися в тих випадках, коли для точного урозуміння обставини, що зустрічається у справі, необхідні спеціальні відомості або дослідність у науці, мистецтві, ремеслі, промислі або якомусь занятті »². У ст. 326 вказувалося, що як експерти могли запрошуватися «лікарі, фармацевти, професори, вчителі, техніки, художники, ремісники, скарбники та особи, які тривалими заняттями з будь-якої служби або частини набули особливої досвідченості»

Вже тоді були сформульовані основні вимоги до експертів: незацікавленість у результаті справи, об'єктивність думок та думок, можливість прояву ініціативи при проведенні дослідження з метою «відкриття ознак, які можуть призвести до відкриття істини». Висновки експертів мали перевірятися та оцінюватися судом.

Медична рада під впливом запитів практики була змушена розширити сферу експертних досліджень. В результаті було зроблено суттєвий внесок у розвиток криміналістичного дослідження документів, судово-балістичної експертизи. Виробництво останньої пов'язане з ім'ям видатного російського хірурга П. І. Пирогова, який вперше став встановлювати місця розташування стріляючого та жертви, а також низку обставин застосування вогнепальної зброї.

Таким чином, суттєве збільшення обсягів застосування наукових знань у судовій практиці зумовило необхідність вирішення організаційних проблем створення мережі експертних установ. 28 липня 1912 р. був ухвалений закон про створення в Росії першої спеціалізованої судово-експертної установи - кабінету науково-судової експертизи. При цьому використовувався досвід роботи судово-фотографічної лабораторії, заснованої в 1893 при прокурорі Санкт-Петербурзької судової палати та експертних установ Європи.

У січні 1913 р. кабінет науково-судової експертизи відкрився при прокурорі Московської судової палати, у січні 1914 р. — у Києві, керуючим яким було призначено

С. М. Потапов. Одночасно відкривається кабінет та в Одесі. Кваліфіковані співробітники та новітнє на той час обладнання дозволили від початку діяльності кабінетів забезпечити досить високий рівень судових експертиз. У цьому використовувалися методи фотографії, дактилоскопії, хімії. Крім того, співробітники кабінетів застосовували наукові методи та технічні засоби, виїжджаючи на місця злочинів.

Значну роль розвитку судової експертизи у Росії зіграв 1-й з'їзд експертів-криміналістів, який проходив 1—9 липня 1916 р. в Петрограді. У ньому взяли участь співробітники кабінетів науково-судової експертизи, а також судові слідчі, науковці — фізики, хіміки, біологи, судові медики. З'їзд підбив перші Підсумки роботи кабінетів науково-судової експертизи та практики застосування наукових наук знань на користь судочинства.

Накопичуваний у різних країнах досвід проведення експертних досліджень, формування перших експертних методик послужили поштовхом до публікації робіт, що узагальнюють емпіричні дані та визначають подальший розвиток окремих галузей експертизи. Ще XVII в. з'явилися публікації з дослідження почеркознавчих об'єктів. У 1622 р. був виданий трактат К. Бальді, що називався «Як розпізнати по одному тільки письма натуру і властивостей, що писав». У 1637 р. опублікована робота Ж. Ровено - "Трактат про дослідження Листи", в якому вже аналізувалися способи підробки документів.

Дослідження почерку отримало назву «графологія». Автором цього терміна вважається Ж. Мішг'єн'. Цей термін відповідав цьому напрямку експертизи (від реч. *graphie* — пишу, *logos* - вчення). Він набув широкого поширення і використовується по сьогодні для позначення досліджень особливостей особистості по почерку. Певне узагальнення досвіду виробництва експертиз та їх значення в судочинстві містилося у відомій

роботі Г. Гросса «Посібник для судових слідчих, чинів загальної та жандармської поліції», опублікованої в 1893 р. Для розвитку експертизи мали важливе значення роботи французького криміналіста та судового медика Е. Локара, засновника Ліонської лабораторії технік поліцейських методів¹ 2. Він розробив пороскопічний метод дослідження слідів папілярних візерунків пальців рук, графометричний метод дослідження почерку, методики рядків експертних досліджень із застосуванням хімічних методів. Локар запропонував вимірювати графічні знаки листи ц зіставляти складені за результатами цих вимірів криві, що мало характеризувати особливості почерку виконавців досліджуваних документів.

З усіх різновидів криміналістичної експертизи слідів найбільший розвиток у Російській імперії на початку ХХ ст. отримала дактилоскопічна експертиза, що пов'язано з активним запровадженням у кримінальну реєстрацію дактилоскопії. Для становлення цієї експертизи велике значення мали роботи В. І. Лебедева, який виконав першу дактилоскопічну експертизу, успішно використану у доведенні у кримінальній справі. У 1912 р. він опублікував роботу «Мистецтво розкриття злочинів. Дактилоскопія», де показав особливості виробництва таких експертиз.

Таким чином, перший етап становлення наукової та практичної експертної діяльності характеризується накопиченням емпіричних знань про об'єкти, методи та засоби експертизи, розробкою власне експертних методів дослідження речових доказів на основі методів, що застосовувалися в природничих та технічних науках, початком формування судово-експертних установ.

Розробки, виконані на першому етапі становлення наукової та практичної експертної діяльності, опубліковані праці вчених у різних галузях судової експертизи, були тим фундаментом, на якому стали формуватися теоретичні та прикладні основи різних пологів експертиз.

2. Формування теоретичних та прикладних основ

Фото та її методи можна вважати повсякденним інструментом криміналістів, і тому природним було теоретичне осмислення її можливостей у дослідженні речових доказів. У цьому вся плані характерними є роботи З. М. Потапова. У 1926 р. було опубліковано його книгу «Судова фотографія», яку автор позначив як короткий систематичний посібник і адресував «працівникам дізнання, слідства, суду, правозаступникам та експертам». У передмові до неї С. М. Потапов зазначав, що в цій книзі вперше російською мовою дається «стислий виклад застосовуваних при розслідуванні злочинів фотографічних робіт у крайньому їхньому розмаїтті, але в систематичному вигляді».

Книга містила два розділи. У першому розглядалася «система науково вироблених способів фотографічної зйомки, що застосовується з метою розкриття злочинів та подання суду наочного доказового матеріалу».

Цей розділ автор назвав "Судово-оперативна фотографія".

Другий розділ був присвячений питанням судово-фотографічної експертизи. Наступне видання книги вийшло друком у 1936 р. У ньому автор показував, як фотографічні методи можуть застосовуватися, виходячи з потреб ідентифікації за пальцевими відбитками, при встановленні тотожності особистості, при проведенні ідентифікації слідами, за почерком, при порівняльному дослідженні відбитків печаток, штампів і шрифтів друкарських машин. Велике місце у роботі було приділено застосуванню фотографічного методу «для встановлення недоступних звичайному зору деталей, виявлення невидимого».

С. М. Потапов продовжував працювати над цією книгою, і в 1948 р. вийшло її нове, перероблене та доповнене видання.

Розгорнуте застосування фотографічних методів щодо документів було розглянуто у книзі М. У. Терзієва і А. А. Эйсмана «Введення у криміналістичне дослідження документів» (1949 р.). У другій частині цієї книги, підготовленою А. А. Ейсманом, розглядалися властивості зору людини «стосовно тих спеціальних завдань, що виникають щодо документів».

Основи сучасної почеркознавчої експертизи були закладені в роботах С. М. Потапова та А. І. Вінберга. З. М. Потапов опублікував у журналі «Радянська держава право» (1940. № 12) статтю, назвавши її «Наукове почерковедение». А. І. Вінберг того ж року опублікував роботу «Криміналістична експертиза листа».

Документи є незмінним об'єктом судової експертизи. Згадані вище публікації у цій галузі були присвячені переважно методам дослідження документів. Теоретичні основи цієї галузі судової експертизи почали закладатися наприкінці 40-х років. XX ст. Як уже згадувалося, у 1949 р. видається монографія Н. В. Терзієва та А. А. Ейсмана «Введення в криміналістичне дослідження документів». У цій книзі Н. В. Терзієв вперше ввів термін "технічна експертиза документів". У ньому було розглянуто поняття «документ» у криміналістиці, систему криміналістичного дослідження документів. Спеціальна глава була присвячена криміналістичному огляду документів. Слід зазначити, що автори включили експертизу листа («графічну експертизу») до системи криміналістичного дослідження документів. Ця робота послужила основою для подальшого розвитку приватної експертної теорії такого роду експертизи. У працях наступних авторів (А. А. Гусев, Е. Б. Мельникова, Д. Я. Мирський, В. М. Ніколайчик, Б. Р. Киричинський та ін.) розглядалися окремі напрями судово-технічного дослідження документів. Певні теоретичні підсумки у цій галузі було підбито У. До. Дисиченко у його монографії «Криміналістичне дослідження документів» (1971 р.).

Надалі почеркознавство — традиційний напрямок судової експертизи — активно розвивався А. Є. Ароцкером, Р. М. Ланцманом, А. І. Манцвітовою, Е. Б. Мельниковою та іншими вченими. Значну роль у теоретичному обґрунтуванні експертного почеркознавства відіграли роботи

В. Ф. Орловой, зокрема її монографія «Теорія судової почеркознавчої ідентифікації» (1973 р.).

Документи є незмінним об'єктом судової експертизи. Згадані вище публікації у цій галузі були присвячені переважно методам дослідження документів. Теоретичні основи цієї галузі судової експертизи почали закладатися наприкінці 40-х років XX ст. Як уже згадувалося, у 1949 р. видається монографія Н. В. Терзієва та А. А. Ейсмана «Введення в криміналістичне дослідження документів». У цій книзі Н. В. Терзієв вперше ввів термін "технічна експертиза документів". У ньому було розглянуто поняття «документ» у криміналістиці, систему криміналістичного дослідження документів. Спеціальна глава була присвячена криміналістичному огляду документів. Слід зазначити, що автори включили експертизу листа («графічну експертизу») до системи криміналістичного дослідження документів. Ця робота послужила основою для подальшого розвитку приватної експертної теорії такого роду експертизи. У працях наступних авторів (А. А. Гусєв, Е. Б. Мельникова, Д. Я. Мирський, В. М. Ніколайчик, Б. Р. Киричинський та ін.) розглядалися окремі напрями судово-технічного дослідження документів. Певні теоретичні підсумки у цій галузі було підбито Лисиченко у його монографії «Криміналістичне дослідження документів» (1971 р.).

Теоретичні основи експертного дослідження слідів людини, інструментів, транспортних засобів розроблялися на основі такої галузі криміналістичної техніки, як трасологія. Вперше цей термін був ужитий професором М. Н. Гернетом в 1936 р., а в 1938 р. професор І. Н. Якимов вперше запропонував називати цю галузь криміналістичної техніки

трасологією¹. Теоретичні основи трасології були розроблені Б. І. Шевченком у його монографічній роботі «Наукові основи сучасної трасології», опублікованій у 1947 р. У ній розглядалося поняття механізму слідоутворення, було визначено мету трасологічного дослідження, наведено класифікацію трасологічних об'єктів та слідів. Б. І. Шевченко продовжував розробляти ці питання, і в 1975 р. була опублікована його монографія «Наукові засади трасологічної ідентифікаційної експертизи».

Г. Л. Грановський розвинув ідеї Б. І. Шевченка в опублікованій ним у двох частинах монографії «Основи трасології». Загальна частина цієї роботи побачила світ 1965 р., особлива частина - в 1974 р. Г. Л. Грановський комплексно розглянув основні питання трасології та трасологічної експертизи у всіх її різновидах, запропонував детальну класифікацію слідів. Трасологія була представлена у вигляді гомеоскопії — слідів, залишених людиною, і механоскопії — слідів знарядь, механізмів. Окремо було розглянуто неідентифікаційні (діагностичні) механоскопічні дослідження. Заслугою розробок Г. Л. Грановського є конгломерат знань, що складаються з творчих та прогностичних підходів у розвитку теорії та глибоких знань проблем та труднощів експертної та слідчої практики.

Надалі окремі напрями трасологічної експертизи розроблялися Є. І. Зуєвим, Ю. Г. Коруховим, Н. П. Майлісом, Л. К. Литвиненком, М. Я. Сегаєм, С. І. Поташником, Ф. П. Совою, Х. М. Тахо-Годі, В. Є. Капітоновим та ін.

На даному етапі розвитку судової експертизи було здійснено розробку наукових засад судової балістики та балістичної експертизи. Оскільки спочатку дослідженням зброї займалися судові медики, які вивчали вогнепальні ушкодження, представники цієї спеціальності Ю. М. Кубицький, С. Д. Кустановіч, В. Ф. Черваков у своїх роботах заклали основи теорії судової експертизи вогнепальної зброї та боєприпасів. Але найбільше значення для становлення балістичної експертизи мали роботи

Б. М. Комаринця «Криміналістичне ототожнення зброї зі стріляних гільзів» (1955 р.) та «Ідентифікація вогнепальної зброї за вистріляними кулями» (1961 р.).

Теоретичні питання ототожнення людини за ознаками її зовнішнього вигляду були предметом досліджень Н. В. Терзієва (1956 р.), А. П. Краснова та В. І. Зубкова (1953 р.), А. А. Гусєва (1955 р.), Ст А. Снеткова (1959 р.).

В. А. Снетковим у 1959 р. була захищена дисертація на тему «Експертне ототожнення особистості за межами зовнішності», в якій він виклав наукові засади експертного встановлення особистості за ознаками зовнішності. Етапною стала робота З. І. Кірсанова (1968 р.), присвячена експертному ототожненню людини за фотопортретами із застосуванням математичних методів дослідження.

Розвиток теоретичних основ окремих пологів та видів експертиз послужило тим фундаментом, на якому стали закладатися основи загальної теорії судової експертизи.

Третій етап становлення наукової та практичної експертної діяльності характеризується формуванням загальної теорії судової експертизи. На теоретичній базі криміналістики на той час були сформульовані та обґрунтовані загальні положення криміналістичної експертизи. Як зазначає Р. С. Белкін¹, до середини 50-х років. XX ст. було сформульовано загальні принципи криміналістичної експертизи, визначено та проаналізовано стадії процесу криміналістичного експертного дослідження, його гносеологічні та логічні засади, охарактеризовано об'єкти та методи криміналістичної експертизи, її значення у доведенні.

Однак ці питання не увійшли як самостійний розділ у теоретичні основи криміналістики та розглядалися як теоретичні експертні проблеми у відповідних розділах криміналістичної техніки. У зв'язку з цим логіка наукового розвитку призвела до консолідації ідеї про відокремлення теорії

криміналістичної експертизи від криміналістики та формування та першої як самостійної галузі наукового знання.

Сучасний етап розвитку наукової та практичної діяльності характеризується становленням теорії судової експертизи як самостійної галузі наукового знання, на основі якого формуються теоретичні засади різних класів та пологів судових експертиз. До цього спонукало накопичення відповідних широких теоретичних знань про природу об'єктів судової експертизи, закономірності зміни їх властивостей та напрямки використання базових наук при розробці експертних методик дослідження цих об'єктів

3. Етапи формування загальної теорії судових експертиз

Перший етап. Ідеї про формування нової галузі наукового знання, предметом якої був би інститут експертизи у кримінальному та цивільному судочинстві, почали обговорюватися серед науковців та практикуючих юристів понад 50 років тому. Початком дискусій послужила думка ряду судових медиків про необхідність розчленування криміналістики та передачі криміналістичної експертизи медикам, біологам, хімікам, фізикам та іншим представникам технічних і природничих наук, які через свою підготовку, на відміну від юристів, нібито краще зможуть проводити дослідження речовин. Ця позиція була різко критикована А. І. Вінбергом², оскільки фактично проповідувала поділ криміналістики на «науку для експертів» і «науку для слідчих». Довівши єдність криміналістичної техніки як поділу криміналістичної науки, він обґрунтував існування в криміналістиці загальної теорії криміналістичної експертизи, ґрунтуючись на вже наявній на той час широкій літературі з питань, які мають загальне значення для всіх видів криміналістичної експертизи (роботи С. М. Потапова, А. А.). І. Вінберга, Н. В. Терзієва, В. Я. Колдіна та ін.), що так і належать до формування

наукових засад її окремих видів (роботи Б. І. Шевченка, Б. М. Комаринця, С. І. Тихенко, В. П. Колмакова, А. А. Єлісєєва, Є. У. Зіцера, Н. М. Зюскіна та ін.). Було сформульовано загальні принципи криміналістичної експертизи, визначено та проаналізовано стадії процесу криміналістичного експертного дослідження, його ґносеологічні та логічні засади, охарактеризовано об'єкти та методи криміналістичної експертизи, її значення у доведенні. Детально, лише на рівні науки на той час розробили методики експертних досліджень¹. Але оскільки теоретичні початки окремих видів криміналістичних експертиз увійшли у відповідні галузі криміналістичної техніки, прихильники єдиної теорії криміналістичної експертизи продовжили дискусію Концепція самостійного, незалежного від криміналістики, існування радянської науки криміналістичної експертизи, що має свій предмет, метод та систему, була розроблена А. Р. Шляховим² і знайшла як противників (С. П. Мітрічов, Б. М. Комаринець), так і прихильників (А. В. Дулов). А. Р. Шляхов у подальшому продовжував розвивати ідею створення науки криміналістичної експертизи Він розширював її межі, включаючи до її змісту вже не лише методи дослідження, а й методи виявлення та фіксації доказів³. Фактично його пропозиція зводилася до виключення з криміналістики значної частини, пов'язаної з виявленням і фіксацією доказів.

До змісту науки криміналістичної експертизи, крім характеристики її предмета і методу, включалося все те, що раніше було розроблено та описано криміналістами (С. М. Потаповим, А. І. Вінбергом, Н. В. Терзієвим та ін.) як теоретичні основи криміналістичної експертизи як різновиду практичної діяльності, тобто наука криміналістичної експертизи декларувалася достатньо формально. З погляду змісту її поява не давало нічого нового ні для теорії, ні для практики боротьби зі злочинністю в цілому. Фактично загальну думку більшості криміналістів того часу висловив С. П. Мітрічов, вказавши, що «криміналістична експертиза у складі науки криміналістики має всі можливості для подальшого

розвитку... Самостійне організаційне оформлення установ судової експертизи, велика науково-дослідна робота з удосконалення методів експертних досліджень ще не дають підстав для висновку про те, що виникла нова наука – криміналістична експертиза. Незгода переважної більшості криміналістів з ідеєю створення науки криміналістичної експертизи була настільки очевидним, а аргументи її противників настільки обґрунтовані, що від неї відступився і сам А. Р. Шляхов. У 1969 р. він знову писав у тому, що теоретичну основу криміналістичної експертизи становлять криміналістична техніка і криміналістика загалом, що загальні положення методики експертно-криміналістичних досліджень слід зарахувати до загальної частини криміналістичної техніки. Перша спроба втілення ідеї про окрему науку, присвячену проблемам судової експертизи, не дала результатів, оскільки стосувалася виключно криміналістичних експертиз та була явно передчасною та не була затребувана експертною практикою. Вже за кілька років ця ідея в новому втіленні отримала подальший розвиток.

Другий етап. Кінець 60-х - 70-ті рр. XX ст. ознаменувалися новим етапом науково-технічної революції, наслідком якої була інтеграція у сферу судово-експертної діяльності досягнень природничих та технічних наук, використанням при дослідженні речових доказів все більш складних інструментальних методів, а отже, бурхливим розвитком некриміналістичних експертиз

У міру розвитку інституту судових експертиз, суттєвого розширення його можливостей ставало очевидним, що судова експертиза як вид специфічної діяльності може бути через свій міждисциплінарний характер об'єктом самостійного наукового знання. Ці процеси спричинили реанімацію ідеї про єдину експертну науку. У 1973 р. А. І. Вінберг та Н. Т. Малаховська виступили з пропозицією про формування судової експертології як науки «про закони та методологію формування та розвитку судових експертиз, закономірності дослідження їх об'єктів,

здійснюваних на основі спеціальних знань, що привносяться з базових (материнських) наук і трансформуються через порівняльне судове експертознавство в систему наукових прийомів, методів, засобів та методик вирішення завдань судових експертиз, що проводяться в межах правової регламентації та в тих організаційних формах, що забезпечують доказове у справі значення висновків судових експертів у кримінальному та цивільному судочинстві». Головна роль системі експертології відводилася саме порівняльному судовому експертознавству, під яким зазначені автори мали на увазі «розділ судової експертології, що займається порівняльним вивченням різних судових експертиз для встановлення властивих їм загальних принципів, структурних зв'язків та відносин, спільності їх походження...»

Судова експертологія складалася із двох частин. Перша частина – загальнотеоретична – включала предмет науки, її закони, методологію, місце у системі наукового знання, наукові основи порівняльного судового експертознавства та його функції, вчення про властивості та ознаки об'єктів порівняння; завдання судових експертиз; правові та організаційні засади судової експертології; характеристику експерта як суб'єкта пізнання та його діяльності та ін. Друга частина була присвячена видам та сутності предметних судових експертиз як елементів цілісної системи судової експертології.

Завершене оформлення ідеї А. І. Вінберга та Н. Т. Малаховської отримали у навчальному посібнику «Судова експертологія (загальнотеоретичні та методологічні проблеми судових експертиз)». Видання якого стало подією у розвитку уявлень про теорію судової експертизи. Фактично ця книга була монографічним виданням, де в системі судової експертології ними позначалися чотири рівня знань: фундаментальні базові (материнські) науки; предметні судові науки; галузі предметних судових наук; практична діяльність - судові експертизи. Зауважимо, що у часто терміни «загальна теорія судової експертології» і

«загальна теорія судової експертизи» вживалися авторами як взаємозамінних синонімів. Однак концепція А. І. Вінберга та Н. Т. Малаховської була сприйнята неоднозначно. Так, А. А. Ейсман, погоджуючись у в принципі з необхідністю формування судової експертології, вважав, що в її загальній частині слід розглядати класифікацію пологів та видів експертиз, завдання експертної практики, функції експертних установ, їх організаційну структуру, систематику методів експертного дослідження, вчення про логічну структуру висновку експерта, вчення чи теорію оцінки експертом виявлених у ході дослідження даних, загальні засади експертних методик. Але на даному етапі розвитку він розглядав експертологію як частину криміналістики.

Критиці зазнали й положення концепції А. І. Вінберга та Н. Т. Малаховської, що стосуються предметних судових наук, оскільки в структурі експертології слід враховувати реально існуючі предметні науки.

Подальший розвиток загальної теорії судової експертизи підтвердив нашу думку про те, що створення предметних судових наук — це виняток із загального правила. Судова фізика, судова хімія та інші судові науки так і не було створено.

Незважаючи на дискусійність концепції, книга А. І. Вінберга та Н. Т. Малаховської вирішила на той період головне завдання — продемонструвала право на самостійність області наукового знання, що вивчає, узагальнює та систематизує проблеми судової експертизи. Вищезазначена робота дала новий потужний імпульс для досліджень у галузі загальної теорії судової експертизи, але поки що було зроблено лише перший крок.

У наступні роки загальна теорія судової експертизи розвивалася у двох напрямках. Першим з них слід визнати розробку концептуальних засад цієї теорії, що становлять її вчень, таких як, наприклад, вчення про методи судово-експертних досліджень або вчення про експертну

профілактики; другий — розробку теорій, що мають методологічне значення для концепції судової експертизи. Це роботи В. Я. Колліна, М. Я. Сегая, В. С. Мітрічева та ін. з теорії криміналістичної ідентифікації; Ю. Г. Корухова, В. А. Снеткова, В. Ф. Орлової - з теорії криміналістичної діагностики; ряд робіт Ю. К. Орлова, Л. Г. Еджубова та ін.

Отже, цьому етапі розвитку почали закладатися основи загальної теорії судової експертизи як відбиток помітного посилення процесу інтеграції наукового знання.

Третій (сучасний) етап. Кінець 80-х - початок 90-х років. минулого століття ознаменувалися великою кількістю робіт із проблематики загальної теорії судової експертизи. Тут слід зазначити роботи Ю. Р. Корухова, який дав схематично концепцію цієї теорії; Р. С. Белкіна, І. А. Алієва та Т. В. Авер'янової, де кожен з авторів визначив вимоги, яким має задовольняти загальна теорія судової експертизи та запропонував свою структуру цієї теорії; Т. В. Авер'янової, де також було викладено погляди автора на методологію загальної теорії судової експертизи¹; Є. Р. Російської, що розробила концепцію неруйнівних методів експертного дослідження²; С. Ф. Бичкової³ та ін.

За останнє десятиліття ХХ ст. та перші роки ХХІ ст. у Росії та країнах — членах СНД було опубліковано безліч робіт, присвячених загальній теорії судової експертизи. Незважаючи на різні назви цієї міждисциплінарної теорії (загальна теорія судової експертизи - в Росії, наука про судову експертизу - в Республіці Казахстан, експертологія - в Україні), в даний час більшість учених вже не сумнівається в існуванні нової науки, її необхідності, хоча дискусії про співвідношенні цієї науки та криміналістики все ще не вщухають, і досі деякі вчені продовжують вважати її частиною криміналістики⁴. Але основи загальної теорії судової експертизи сформовано, розроблено її предмет, об'єкти, завдання, структуру, методологію, намічено перспективи розвитку.